

COMPOZIȚII MUZICALE ALE VICTIMELOR FASCISMULUI

(Elena Maria Șorban, muzicolog – 7 noiembrie 2014)

Musica suprimata este genericul unei serii de concerte itinerante, în care sunt restituite lucrări ale compozitorilor victime ale fascismului. „Suprimată” este creația care nu a mai avut timp să se nască – fiindcă cercetări muzicologice avizate au reușit să reconstituie și să pună în circulație ceea ce a supraviețuit autorilor.

Franz Schreker (1878-1934)

Rudolf Karel (1880-1945)

Erwin Schulhoff (1894-1942)

Viktor Ullmann (1898-1944)

**Norbert von Hannenheim
(1898-1945)**

Arthur Lourié (1891-1966)

Înainte de cronici mele (care cuprinde concertele desfășurate la Cluj, în octombrie 2014), aș sublinia câteva aspecte organizatorice. În primul rând, că acestea sunt manifestări pilduitoare din punct de vedere al rolului fundamental al cercetării muzicologice pentru reconstituirea și valorificarea artistică a lucrărilor. Din acest domeniu, programele au menționat contribuția lui Ingo Schultz, pentru prima lucrare audiată (cercetare desfășurată pe manuscris între 1993-98) și a lui Heidemarie Ambros, care a descoperit Sonata a patra, pentru vioară, de Hannenheim. Alături de munca de descifrare, reconstituirile au fost posibile datorită dialogurilor cu instrumentiști supraviețuitori din lagărul de la Terezin, unde erau încartiruiți artiștii înainte de preconizata lor nimicire și unde mai apucaseră să interpreteze muzică. În fine, de subliniat grija pentru calitatea

programelor de sală, bilingve (germană – română), beneficiind de traduceri avizate ale muzicologului Laura Manolache, respectiv, de Ruxandra Ilea și Isolde Huber.

Primul spectacol: opera *Der Kaiser von Atlantis oder Die Todt-Verweigerung* „Împăratul din Atlantis sau Refuzul Morții”, muzica de **Viktor Ullmann** (1898-1944), libretul de compozitor și Peter Kien. O alegorie optimistă despre situația politică a Europei din anii '40. Ideea principală: până și Moartea refuză să îndeplinească genocidul ordonat de personajul-dictator. La prima audiere a unei lucrări de un compozitor necunoscut, îmi caut puncte de referință, pe care le găsesc prin *Pierrot lunaire* de Schoenberg, *Wozzeck* de Alban Berg sau „Povestea soldatului” de Stravinski. Desigur, ar fi interesant de știut dacă Ullmann a cunoscut sau nu aceste lucrări, mult reprezentate în perioada interbelică – sau avem de a face cu exprimări similare cauzate de „spiritul epocii”, *Zeitgeist*...? Autorul a fost discipol al lui Arnold Schoenberg la Viena și al lui Alois Haba, la Praga; el s-a preocupat cu acest subiect de operă, încă din timpul Primului Război Mondial, pe durata întregii sale vieți – curmate la 18 octombrie 1944, la Auschwitz... Reprezentarea scenică de calitate face ca atenția să se concentreze mai mult pe spectacol, dar urechea apreciază îmbinarea dintre melodramă și arioso, frânturile de scări acustice, duetele jucăușe, scherzourile dansante, lirismul intens și finalul muzical luminos. Soluția scenică este eficientă și rafinată: opera este reprodusă de pe cd (produs de Societatea Arbos pentru Muzică și Teatru), iar componenta teatrală este redată de păpușari, a căror mimică este sugestiv adăugată la jocul de marionete. Muzica este de atitudine neoclasică, cu indicații de *grazioso* sau de *menuetto*, iar regia compensează seninătatea prin adăugarea unui prolog de circa 15 minute, lipsit de muzică și ca atare, apăsător – pe durata căruia păpușile protagoniste sunt scoase din grămada de trupuri inerte, fiind personalizate prin îmbrăcăminte și puse în mișcare. Realizatori: Herbert Gantschacher (scenariu și regie), Burgis Paler (păpuși), Sanzaba Dimna (scenografie), Rita Hatzmann și Markus Rupert (păpușari și mimi) – în ambientul primitiv al Casei Tranzit.

Al doilea concert *Musica suprimata* a inclus lucrări ale compozitorilor victime ale fascismului: Viktor Ullmann (1898-1944), Rudolf Karel (1880-1945), Norbert von Hannenheim (1898-1945), precum și ale unor autori notorii ai Școlii clujene de compoziție: Cornel Țăranu, Gabriel Iranyi (discipol al lui Sigismund Toduță, stabilit la Berlin), Adrian Pop. Un program deosebit de consistent, pe care îl voi prezenta aici doar selectiv, potrivit temei enunțate în titlul cronicii. Prima mea întâlnire cu creația lui **Rudolf Karel** (ultimul discipol al lui Dvořak, activ, în principal, la Praga) îmi creează impresia unui compozitor de descendență lisztiană, prin densitatea scriiturii, fluxul cvasi-improvizatoric generos și prin monumentalitate (*Tema con variazioni*, op.13, pian, 1910). „Trei valsuri”, op.18 (1913) apar mai candid, cu tente neoclasiche ori cu acorduri-clopote (care îmi amintesc *Toccata* din Suita op.10 de Enescu). Din portretul compozitorului **Norbert von Hannenheim**, îmi rămân în memorie Liedurile pe versuri de Rainer Maria Rilke (date în jur de 1930) – prin clamarea dureroasă a singurătății, în cioburi de strigăt... **Viktor Ullmann** revine, în acest concert, cu o altă fațetă decît cea a operei anterior audiate – de această dată, romantic târzie, prin scriitura evolutivă contiuă și prin intensitatea emoțională a celor „Trei sonete din portugheză”, pe versuri de Elizabeth Barrett-Browning*, traduse în germană de Rilke... Interpretii recitalului – soprana Irena Troupová și pianistul Jan Dušek – au venit de la Praga și au evoluat cu deplină stăpânire tehnică și capacitate de convingere artistică.

Portretele Viktor Ullmann și Norbert von Hannenheim au fost nuanțate într-un următor recital – susținut de pianistul german Moritz Ernst. Din Sonata pentru pian nr.2, op.19, de **Viktor Ullmann**, am reținut tema cu variațiuni a părții a doua – o spirală ascendentă, de la un cântec popular din Moravia, pe un traseu expresiv intens, având caractere de scherzo și clopote apocaliptice, după care tema inițială revine transfigurată. De la **Norbert von Hannenheim**, am audiat acum Sonata pentru pian, nr.12 – o ipostază pointilistă a creației sale, cu aparențe improvizatorice, beneficiind de un tușeu pianistic de suprem rafinament, de la cantabilitate la agresivitate; finalul Sonatei – o scriitură complexă, pe planuri sintactice multiple, de mare virtuozitate – a fost redat, de asemenea, admirabil. Hannenheim, născut la Sibiu, a beneficiat de aprecierea a două personalități pe care istoria muzicii le consideră deosebite: el a fost laureat al Premiului de compoziție „George Enescu” (premiul al doilea pentru prima Sonată pentru vioară și pian; 1925), dar și un discipol preferat al lui Schoenberg...

În galeria portretelor de compozitori victime ale fascismului, a fost adăugat **Arthur Lourié** (1891-1966), un supraviețuitor al ororilor. Din creația sa, am audiat câteva piese din seria *Masques*, op.13 (1913), cu subtile trăsături impresionist-pointiliste. Recitalul a fost întregit cu o sonată de Ferruccio Busoni și Sonata op.110 de Beethoven – care au pus în valoare un interpret de mare forță al actualei generații de pianiști. În seara următoare, l-am reîntâlnit pe Moritz Ernst ca acompaniator al unui excepțional recital de poezie și melodramă, din lirica poezilor din Primul Război Mondial – susținut de actorul german Oskar Ansell, la sala Reduta.

Recitalul din ultima seară a fost unul dintre cele mai ample ale seriei *Musica suprimata*. Acesta a

integrat piesele victimelor fascismului în climatul cultural central-european, cu o deschidere temporală mai largă – de la Brahms la Bartók și până la Gabriel Iranyi –, în interpretarea violonistei Marianne Boettcher și a pianistului Björn Lehmann. De asemenea, am audiat piese ale unor autori din romantismul târziu: „Meditație” de compozitorul brașovean Paul Richter (1875-1950), respectiv Sonata în Fa major, pentru vioară și pian, de **Franz Schreker** (1878-1934, decedat ca urmare a persecutării sale de regimul național-socialist).

„Variațiuni și fugato pe o temă proprie, dorică”, op.10 (1914) de **Erwin Schulhoff** (1894-1942) este, în sine, o lucrare emblematică pentru genul variațiunilor de caracter din muzica secolului XX, în care apar tente impresioniste și neoclasiche, cu momente de coral plasate în puncte-cheie ale dramaturgiei, având o construcție de ansamblu convingătoare. Cinci miniaturi, intitulate „Grotești”, redau antologic, sentimentele tânărului aflat pe frontul Primului Război Mondial. Sonata pentru vioară solo de Schulhoff (1927) a făcut dovada unei inventivități virtuozice și eufonice deosebite a autorului, cu elemente energice sau lirice, sugerând dansul și cântecul popular – cântată pe potrivă de către interpret.

Identitatea lui **Norbert von Hannenheim** a apărut pregnant și în Sonata nr.4, pentru vioară și pian, o lucrare concentrată, care îmbină scriitura contrapunctică și sintaxa postromantică.

Filozoful Walter Benjamin (1892-1940) a inspirat patru reflecții muzicale ale compozitorului contemporan Gabriel Iranyi (n. 1946, la Cluj), cuprinse sub genericul „Timp interior III. Omagiu lui Walter Benjamin” (2004) – o muzică sinceră și frumoasă, cu momente de dinamism pulsatoriu și de transparențe, care ar putea oricând reprezenta tema „de la filozofie la arta sunetelor”.

Ultimul recital a adus astfel pe scena academică clujeană, trei reprezentanți ai învățământului muzical universitar din Berlin: violonista Marianna Boettcher, pianistul Björn Lehmann și compozitorul Gabriel Iranyi.

Publicul din Sibiu și din Cluj a avut privilegiul de a se alătura celui austriac, german, ceh și american în cunoașterea acestor certe valori culturale (cu mențiunea neșansei ca aceste concerte să fi fost programate concomitent cu „Toamna muzicală clujeană”, astfel încât cei interesați s-au restrâns la minim) – într-o modalitate care deschide noi perspective în evaluarea istoriei muzicii în istoria politică a secolului XX.

* Poeta britanică (1806-1861) își considera creațiile prea personale și a ales să le publice drept „traduceri”.

Copyright: **CIMEC** 2014

